УДК 1(091)

© Людмила Павлишин
Центр гуманітарної освіти НАН України (м.Київ)

ПСИХОАНАЛІТИЧНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Розкриваються й характеризуються погляди В.Винниченка на проблему несвідомого та його роль у житті людини, акцентовано увагу на змінах у психіці під впливом певних зовнішніх чинників. *Ключові слова: психоаналіз, самоаналіз, психіка, внутрішній світ, несвідоме, інстинкт, свідомість, дисгармонія, поведінка, культура, мораль.*

Володимир Винниченко з притаманним йому даром психолога прагнув зануритись у внутрішній світ людини з її поглядами, переживаннями, симпатіями, внутрішніми суперечностями, які народжуються в зв'язку з несправедливістю, суспільно-політичними колізіями, дисгармонією в особистому житті. Як зазначає І.Кончіц, заслуга В.Винниченка полягає в глибині психологічного дослідження, в майстерному відтворенні внутрішнього світу героїв, їх тривог і сумнівів. Винниченко у своїх творах часто акцентує увагу на контрастах, що стосуються як зовнішнього життя людини і суспільства, так і внутрішнього, психологічного її стану. Винниченко предметом своєї уваги робив внутрішні зміни, які відбуваються в людині, цікавився, як змінюється її характер, як сприймають таке її перетворення рідні й близькі, прагнув з'ясувати, як зміни у психіці впливають на спосіб життя, поведінку, вчинки, ставлення людини до себе та оточуючих.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельною базою дослідження є праці М.Сріблянського, І.Свєнціцького, П.Христюка, Г.Сиваченко, Л.Левчук, Г.Костюка, В.Хархун, Л.Дем'янівської, М.Жулинського, М.Поповича.

Мета статті полягає у з'ясуванні поглядів В.Винниченка на проблему особливостей психіки людей у різних життєвих ситуаціях, на роль і значення тих чинників, які викликають психічно невмотивовані дії людини.

У творах В.Винниченка представлено соціально-громадські конфлікти, руйнування підвалин старого життя, переоцінку старих цінностей, «аналіз розбитої рефлексами інтелігентської душі, боротьба за індивідуальність і формування авангарду нових сил…» [1, с.179]. Так, в оповіданні «Жорстокий» ідеться саме про таку людину, надломлена психіка якої, не маючи позитивної основи, як поранений птах, поривається сюди й туди і, не знаходячи виходу зі складної ситуації, в якій опинилася, покінчує життя самогубством. Головною постаттю оповідання є студент. Він – людина зі складним внутрішнім світом, нестійкою психікою, вразливий, без певних етичних принципів і власного чіткого погляду на світ. Низка проблем, які стосуються його сім'ї, несправедливості в суспільстві старої традиційної моралі спричиняють у його душі розлад. Хворобливий стан тіла, пов'язаний із сексуальними відхиленнями, призводить до того, що він втрачає жагу до життя. На щастя, він знайшов спосіб сублімувати свою енергію у працю в партійній організації. Це хоч трохи полегшило його стан, позитивно вплинуло на його внутрішній світ, але все-таки не зцілило тіло. Як би там не було, та такий його крок хоч на певний час зумів внести в його життя хоч трохи смислу. Революційна діяльність тримала його в певному тонусі, проте така справа не була йому до душі, а тому врешті-решт обернулася проти нього. Зрада товаришів, відчуття власної неповноцінності призвели до самогубства героя оповідання.

Мислителя цікавили ті психологічні процеси, що відбуваються не лише в індивідуальній, а й у суспільній свідомості. Так, у новелах «Талісман», «Салдатики!», «Студент» Винниченко зосередив увагу як на психології маси, так і на психології окремої особи, лідера. У першу чергу автора цікавила парадоксальна поведінка людини в ситуації небезпеки, ризику, а також взаємини лідера і народних мас. У масі втрачаються індивідуальні особливості людини, вона нівелює, нічим не виокремлюється, починає жити «як усі». Маса не має сили волі, легко піддається впливу, імпульсивна, у ній домінує ірраціональне, несвідоме. Коли в новелі «Студент» відбувалися події, пов'язані з пожежею в селі, то у всьому звинуватили студентів. Селяни негативно ставилися до них, оскільки вважали, що вони спричиняють підпали, провокують владу, викликаючи її немилість. Винниченко майстерно зобразив, як швидко змінюється поведінка селян. Коли вони, дізнавшись, що чужинець, їхній захисник, виявився студентом, агресивно

почали з ним поводитися, погрожували йому. Поведінка селян змінилася тоді, коли студент, доведений до самогубства, застрелився, щоб довести свою непричетність до підпалів.

У новелі В.Винниченка «Салдатики!» відтворено процес формування ватажка в ситуації підвищеної тривоги, невідомості. Так, наприклад, герой твору Явтух у відповідальний момент свого життя став лідером, а потім загинув від рук солдатів. З того часу, коли майже коло кожної хати з'явилися прокламації, народ почав мобілізуватися, став більш-менш організованим, а тому йому потрібен був лідер. У критичних ситуаціях повести за собою інших зможе людина, яка не втрачає самовладання, знає як діяти. Саме таким претендентом на цю роль, на думку автора новели, міг стати Явтух. Читаючи твір, перед нами він постає людиною зі спокійним голосом, впевненим поглядом, він вірить у правоту своїх вчинків та позитивно впливає на інших.

Коли Явтух прочитав прокламацію, то сам замислився над її змістом. Він глибше починає розуміти ситуацію, що склалася. Винниченко, зображаючи цього героя, хотів наголосити на тому, що лідером може стати той, хто має переконання, є діяльним і прагне змін. Своїми закликами відібрати у панів те, на що заслуговують прості люди, Явтух намагається вплинути на свідомість селян. Вони надзвичайно схвально слухають свого ватажка, оскільки він говорить їм те, що вони в глибині душі виношували тривалий час. Найбільше психологічне напруження спостерігається під час зустрічі двох лідерів – Явтуха і офіцера, який може у будь-який момент віддати наказ стріляти в селян. Постала серйозна проблема: чи будуть відкривати вогонь солдати, чи прислухаються вони до слів Явтуха, що не можна кривдити своїх братів і батьків. Солдати відступають перед його промовою, нехтують наказом їхнього командира-офіцера, оскільки дослухалися до слів Явтуха, що стріляти в невинних – це гріх. Моральна перевага селянського лідера – у правдивості його намірів, у тому, що він щиро пройнявся ідеєю творення добра, бажанням допомогти своїм співвітчизникам. Постать Явтуха захоплює ще й тим, що він, взявши на плечі тягар відповідальності за долю селян, несе його аж до смерті.

У Винниченка значне місце посідає внутрішнє мовлення персонажів. Як тонкий психолог і майстерний митець слова, Винниченко вводив у свої твори «внутрішнього оповідача» [2, с.247]. Варто вказати на той факт, що Винниченкові оповідачі – це зазвичай різні іпостасі однієї й тієї ж особи, яка є близькою автору як біографічно, так і психологічно. До таких творів можна віднести «Зіна», «Момент», «Купля», «Боротьба», «Чудний епізод» та ін. Проте у таких, наприклад, як «Дрібниця», «Таємність» «внутрішній оповідач» – це головна постать твору, він не є простим свідком подій, який лише переповідає побачене. Винниченко особливу увагу зосереджує на психологічних процесах такого оповідача.

У романах В. Винниченка переважають герої, психічна активність яких тісно пов'язана із самоаналізом, осмисленням власних цілей, цінностей, життєвих принципів. Так, наприклад, герой твору «По-свій» Вадим Стельмащенко, який докладав усіх зусиль, щоб позбутися теплих почуттів до своїх близьких, після повернення із заслання при зустрічі з друзями, старими батьками під тиском власних емоцій розридався. Винниченко колоритно зображує блискучі очі Вадима, в яких була чи то насмішка, чи то напруженість. Його очі все помічали, але нічого не бачили, вони свідчили про наполегливу внутрішню роботу. Сусідська дівчина Тепа, зустрівшись з Вадимом, помітила наскільки відрізнявся його погляд від колишнього. Колись його очі були очима по-справжньому живої людини, а тепер вони були холодні, з неприємним блиском. Вадимова настанова бути байдужим до близьких поступається місцем справжнім людським почуттям. Він був вражений беззахисністю своїх старих батьків. Стельмащенко позбувається ніцшеанського образу, вже не бажає ставати «по той бік добра і зла».

Такі художні прийоми автора сприяли уявному спілкуванню читача з тим або тим персонажем твору. Розмірковуючи над проблемою тогочасної людини, Винниченко зазначав, що не може бути єдиної моралі в суспільстві, поділеному на класи, в яких суперечливі, ворожі інтереси. Він вважав, що справжньою мораллю, яка керує вчинками людей, є інстинкти. Одним з головних інстинктів є інстинкт суспільності та інстинкт сімейний. Винниченко, конкретизуючи своє визначення моралі, наголошував, що вона поєднує в собі інстинкт і групові інтереси, а тому любов до своїх дітей може змусити одну людину бути героєм, а іншу – негідником. Окрім того, мислитель вважав поняття «геройство» і «підлість» відносними. Винниченкові герої-бунтарі прагнуть запровадити нову мораль, шукають нових істин, намагаються знайти шляхи подолання прірви між їхніми мріями про краще майбутнє та суворою дійсністю. У новелі «Момент» автор завдяки зображенню краси гармонійного світу природи хотів підкреслити наскільки недосконалим є світ людей, наскільки розбалансованою, дисгармонійною є особистість.

Про невмотивовані дії людини, що не підлягають раціональному поясненню, йдеться у творі «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», де Винниченко зобразив людину, життєва позиція якої та внутрішній світ були незрозумілими оточенню. Самозаглибленість головного героя, Білого Ведмедя, невизначеність відображаються в його мові трохи заплутаній, невпевненій. Він прагне створити незабутній шедевр, проте не замислюється, що для цього потрібно вкласти всю свою душу в те, чим займається.

Увага автора зосереджена на взаєминах головного героя художника Корнія, його дружини, сина. Винниченка цікавили думки художника, його почуття, емоції, коли він ставив на уявні ваги життя і здоров'я свого сина і мистецтво. Натхнення Корнія як митця щоразу відроджувалось, як тільки він бачив страждання своїх близьких з приводу хвороби його сина. Такі моменти ставали для нього неначе імпульсом, він ще з більшим ентузіазмом починав творити. Він, здавалося б, не розумів, що його поведінка є цілковитим божевіллям в очах оточення. Хіба ж можна вважати справжнім коханням, пристрастю бездушне полотно. Його дружина намагається розбудити в ньому батьківські почуття, адже він власними руками вбиває свого сина. Корнію легше уявити, що синові стало легше, ніж продати картину, щоб лікувати його. Але ж це справжнісінький жах – надавати перевагу мистецтву, коли життя сина під загрозою. Корній ніяк не хоче давати собі звіт у тому, що жодне мистецтво не зможе замінити йому рідну людину. Проте, незважаючи на такі його нелюдські дії, він десь у глибині душі розуміє, що життя його сина цілковито залежить від нього. Підтвердженням цього є слова, що мимоволі злетіли з глибин несвідомого: заспокоюючи сина, Корній назвав його «моє життя». Проте митця не цікавить спокійне життя, йому потрібний неспокій, який є джерелом його наснаги, йому необхідні муки близьких, які живлять його натуру. В момент виринання на поверхню його витіснених думок, Корній сказав, що сім'я повинна служити мистецтву. Він проголосив те, на що раніше б нізащо не наважився. Мистецтво для нього понад усе, він готовий віддати за нього найдорожче. Після смерті свого сина Лесика Корній зрозумів, що артист без сім'ї порожній. Проте така його думка була витіснена іншою думкою стосовно того, що творець повинен бути жорстоким і не впускати в своє серце ані крихти жалю. «Над-Я» у Корнія – Білого Ведмедя надто слабке, в зв'язку з чим інколи його імпульси не витісняються, а стають реальними вчинками. Він митець, який не хоче діяти згідно зі встановленими суспільними моральними нормами. Суспільство робить його невільним, воно обмежує його свободу. Адже, за Фройдом, культура має репресивний характер, спонукаючи людину діяти так, як того вимагає цього суспільство. Про негативну дію моралі на психіку людини, її життя говорив також і Винниченко, який прагнув звільнити особистість від насильства традиційної моралі. Тож як Винниченко, так і Фройд вважали, що моральні норми і суспільство пригнічують в людині бажання бути собою, змушують її свої поривання, потяги витісняти у глибини несвідомого. Це безжалісне «Над-Я», суспільна свідомість заганяють людину в рамки, обмежують її волю. За Фройдом, культура, цивілізація, мораль – сублімовані форми відмови від сексуального потягу, задоволення. Винниченко як психоаналітик прагне дослідити найприхованіший, найпотужніший пласт психічного апарату людини, тобто несвідоме.

Можливо, З.Фройд мав рацію, коли стверджував, що здібність – це побічний ефект, який залежить від ненормованості. Нерідко ми можемо чути або й самі помічаємо, що обдарована людина – це такий собі дивак, якого розуміють не всі. Вона одержима своєю роботою і ладна зазвичай жертвувати як собою, так і своїми близькими заради тієї справи, без якої не уявляє свого життя.

Після смерті сина Рита зрозуміла, що вона і Корній, вони двоє винні в цьому. Вона – в тому, що надто кохала та ревнувала свого чоловіка, а він – знаходив єдину втіху в мистецтві. Рита не захотіла чекати того моменту, коли час хоч якось полегшить її страждання. Її муки призвели до вбивства. Вона несвідомо відчула, що смерть Лесика зможе об'єднати їхню сім'ю.

Коли помирає син, Рита зрозуміла, що не має влади над чоловіком. Єдина річ, яка ще могла пов'язувати її з чоловіком – це картина, яка стала її суперницею. Рита ще сподівається перемогти у двобої із цим полотном свого Корнія. Проте вона навіть не здогадується, що її прагнення будуть приречені на поразку, оскільки, ставши на шлях мистецтва, вони принесли своє життя йому в жертву. Цей витвір митця дихає смертю. Не пантера вбиває свого чоловіка, і не він винен у смерті свого сина, а одержима пристрасть до мистецтва, яке замінило Корнію все: кохання, батьківські почуття, будь-які людські емоції та почуття. Перед нами постає жахлива закономірність: усе, що любить Корній, приречене на загибель. Пантера, відчуваючи, що картина є джерелом їхніх страждань, намагається за будь-яку ціну позбутись її. Вона шматує картину як живу істоту, як ворога, який дихає смертю їй у спину. Не лише Рита, а й Корній зрозумів, що

вони приречені, проте він навіть не намагається щось зробити, оскільки перетворився на раба своєї картини, дружини, матері, мертвого сина. Білий Ведмідь не може керувати собою, власним життям, тому що підкоряється всім, а не самому собі. Чому ж так трапилося з героями твору? А, можливо, мистецтво – це втілення нашого несвідомого, яке полонить людину настільки, що вона вже не може звільнитися від його впливу, а тому втрачає владу над собою, їй не під силу повернутися до реальності? Не дарма ж З.Фройд вважав, що митець – це людина, яка відвертається від дійсності, яка не дозволяє їй задовольнити власні потяги.

На вибір сюжетів творів Винниченка мали вплив як зовнішні, так і внутрішні чинники. Кожну свою працю він пропускав через душу та серце, жив кожним своїм твором. У зв'язку з цим Винниченко зазначав, що жоден із своїх творів він не вигадав, а переживав. Внутрішні конфлікти героїв його цікавили більше, ніж зовнішні, тож увага автора зосереджена на психології людини, біологічних факторах.

Любитель зображати життєві контрасти, український мислитель вдається до протиставлення сильних духовно людей слабким. На противагу сильним особистостям, він вводить у свої твори людей, яким набридло життя, що важким тягарем лягло на їхні плечі. Ця ноша під назвою «життя» аж ніяк не тішить їх. Вони не знають, як жити, що робити у відповідних обставинах, тобто не бачать виходу із складних ситуацій, в яких опинилися. Прикладами таких людей є Грицько й Ольга з «Дисгармонії», Остап із «Великого Молоха», Жорж із «Щаблів життя». Всі вони дисгармонійні особи, що пригнічуючи свої бажання, не вміють насолоджуватися життям. За Винниченком, причиною їхнього нещасливого життя є дисгармонія між бажаннями та обов'язками. У Грицька – дисгармонія між моральним ідеалом соціаліста і соціаліста в дійсності, в Ольги – між духовною любов'ю до чоловіка і тілесною до Мартина. Лише Мартин, людина сильної вдачі, з твердим характером вирішив подолати дисгармонію, оголосивши війну тогочасній панівній моралі, яка намагається підкорити собі його волю, зруйнувати жагу до життя. Він не хоче приборкувати свої бажання, хоче робити те, що диктує йому його воля. Замість «ти повинен» Мартин керується у житті принципом «я хочу». Тут він схожий на героя драми «Великий Молох» Зінька, який, перебуваючи у боротьбі з власним «Я», проголошує принцип «чесності з собою». Зінько вважає моральними тільки ті вчинки, які схвалюються його волею, розумом і серцем.

Герой драми «Щаблі життя», студент Мирон Антонович прагне жити всупереч загальноприйнятим нормам моралі, намагаючись звільнитися від усього, що обмежує його душу. Долаючи щабель за щаблем, він намагається досягнути найбажаніший з них – «чесність з собою». Винниченко зображає трагедію сім'ї Мирона: його мати хвора, брата виганяють з роботи через участь у страйку, а сестра змушена стати повією, щоб забезпечити свою матір найнеобхіднішим. На відміну від сестри, що принесла себе в жертву заради матері, Мирон, вважаючи себе молодим і сповненим сил, позбавляє матір життя, оскільки, на його думку, слабкі та немічні не повинні висмоктувати сили в дужих і здорових. Можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що «чесність з собою» в Мирона набуває надзвичайно страхітливого вигляду. Він нічого поганого не бачить у проституції, вважаючи її такою ж чесною, як і будь-яка інша праця, пропонує коханій дівчині піти хоч на день у публічній дім. Проте такі його судження не узгоджуються з діями стосовно його сестри, оскільки він забирає її з публічного дому, а, поважаючи роботу друкаря, намагається своєму братові знайти інше місце, бо олово літер шкідливо впливає на здоров'я. Мирон постає перед нами доволі суперечливою людиною, що страждає від внутрішньої боротьби, в його душі не можуть дійти згоди протилежні думки. Образ Мирона може викликати лише співчуття та жалість до нього як до найдраматичнішого персонажа твору. Навколо нього лише руйнування, втрати і біль, навіть його іронічно-насмішкуватий тон у розмовах з іншими не зміг приховати той факт, що Мирон є однією з найнещасніших особистостей.

Висновки. Завдяки своїм творам психологічного характеру «Винниченко показав, що психіка людини – сумарна, що людські пориви складаються з великої кількості малих величин, різноманітних і дрібних складових мотивів. Те, що ми грубо називаємо «хвилювання», «каяття», «страх», «ненависть», «любов», «жаль», «туга» і т. д. є тільки приблизне вираження складного процесу, лише рівнодіюче багатство сил» [3, с. 95]. Читаючи твори В. Винниченка, можна без великих труднощів вловити думку автора, що «чесність з собою», прямота думки – бажання чину, свобідна самопроява одиниці в гармонійній злуці тіла й душі, це не що інше, як розширення закону про право кожного єства на радість життя» [4, с. 31]. Винниченко, пропонуючи принцип «чесності з собою», вважав, що людина може сама вирішувати власну долю, вона не повинна бути засобом в руках інших людей, виконавцем чужої волі. У творі

«Дисгармонія» звучить думка про те, що людина може досягнути щастя тоді, коли вона знає, чого прагне, до чого звернені її бажання, мрії, оскільки справжнє життя може бути лише в самому процесі життя. В брошурі «Про мораль пануючих і мораль пригноблених» Винниченко зазначав, що бути «чесним з собою» означає об'єднати в єдине ціле всі сторони людини, оскільки роз'єднання розуму і почуттів призводить до людської дисгармонійності.

Література

1. Вороний М. Рец. на кн.: Винниченко В. Твори. Т. 4. /М.Вороний //Літературно-науковий вісник. – 1912. – № 4. – С. 179-183.
2. Сиваченко Г. М. Пророк не своєї Вітчизни. Експатріантський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст /Г. М.Сиваченко. – К.: Альтернатива, 2003. – 280 с.
3. Гнідан О. Д., Дем'янівська Л. С. Володимир Винниченко: Життя, діяльність, творчість: [навч. посіб. для студ.-філол.] /О.Д.Гнідан, Л.С.Дем'янівська. – К.: «Четверта хвиля», 1996. – 256 с.
4. Свєнціцький І. Винниченко (спроба літературної характеристики) /І.Свєнціцький. – Львів, 1920. – 44 с.

Summary

Pavlyshyn L. Psychoanalytical mMotives in VolodymyrVynnychenko's Creation. *The article analyzes the views of the problem V. Vynnychenko unconscious and its role in human life, attention to the changes in her mind under the influence of certain external factors.* *Keywords: psychoanalysis, introspection, mind and inner life, the unconscious, instinct, conscience, disharmony, behavior, culture, morality.*

УДК 1:37:63.1

© Галина Берегова

Херсонський державний аграрний університет

ГІЛОЗОЇСТИЧНА ОНТОЛОГІЯ ДЖОРДАНО БРУНО

Проаналізовано гілозоїстичну позицію італійського натурфілософа доби Відродження Джордано Бруно. Аналіз його онтологічного вчення та порушених ним проблем свідчить про гілозоїзм філософа, що полягає в його переконаності в загальній натхненності матерії та одухотвореності всього Всесвіту. *Ключові слова: гілозоїзм, натурфілософія, ренесанс, онтологія, пантеїзм, Всесвіт, одухотвореність матерії, Світова Душа.*

Актуальність звернення до генези гілозоїзму та філософського його осмислення визначається багатьма факторами, що визначають спрямування філософії освіти, серед яких пріоритетним є формування ціннісних орієнтацій сучасної особистості, пов'язаних з її емоційно-вольовою сферою, у межах якої й формується вселюдське, бережливе, шанобливе (на відміну від споживацького, руйнівного) ставлення до природи.

В сучасних філософських дослідженнях приділяється увага в основному віднайденою та розробці нової обґрунтованої парадигми освіти, спрямованої на «випереджувальне» навчання як можливість віддзеркалення швидкоплинних процесів соціального світу.

Науковці в галузі філософії освіти (В.Андрущенко, О.Базалук, А.Бичко, М.Кисельов, В.Кремень, М.Култаєва, М.Левківський, В.Лутай, М.Михайлов, М.Романенко, Н.Сухова, І.Передборська, Ю.Огородников, С.Черепанова, В.Шевченко, Н.Юхименко й ін.) активно досліджують шляхи оновлення освітнього дискурсу. Проблемам формування практичного світогляду особистості в цьому вічно змінюваному світі достатньо уваги приділяють І.Добронравова, С.Клепко, К.Корсак, М.Михальченко, В.Пазенок, І.Радіонова й ін. У розв´язання світоглядної проблематики освіти істотний внесок належить російським дослідникам (Б.Гершунський, Е.Гусинський, А.Запєсоцький, М.Піщулін і ін.).

Однак шляхи вироблення космічно-планетарного ставлення до природи як до живої істоти, глибоко й генетично закоріненого в людській природі, сучасними науковцями зазвичай не аналізуються. Слід зазначити, що саме емоційне та шанобливе ставлення до землі на